

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АРАКЕЛЯН Р. М.
аспірант кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 34.01

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.2.1>

**СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО ПРАВОВУ ПОЛІТИКУ В ТЕОРІЇ ПРАВА
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Статтю присвячено становленню вчення про правову політику в теорії права наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Простежується походження вчення про політику права або правову політику від соціологічних концепцій О. Конта. Показується шлях запозичення теорії соціологічної політики теорією правознавства.

У статті розкриваються погляди видатних науковців кінця ХІХ – початку ХХ століття на теорію правової політики. Досліджується розвиток ідеї про правову політику в роботах дореволюційних учених Російської Імперії, зокрема І.Л. Ільїна, С.А. Муромцева, Г.Ф. Шершеневича. Показано, що українські вчені того часу, що мешкали на території Російської Імперії, зокрема С.С. Дністрянський, Б.В. Кистяковський, Ф.В. Тарановський, сформулювали власні оригінальні погляди на теорію правової політики, в тому числі у світлі державотворення та забезпечення державою інтересів громади, народу та нації. Найбільше вираження це знайшло в роботах С.С. Дністрянського, через які теорія правової політики ввійшла до практики українського державотворення, зокрема через проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки.

Доведено, що найбільшого розвитку в період, що розглядається, теорія правової політики набула в роботах Л.Й. Петражицького. Останній вбачав у правовій політиці практичний інструмент для досягнення реальних змін у суспільстві за допомогою права, водночас відкидаючи думку про ідеалістичність концепції. Стверджується, що найвищим проявом визнання значущості концепції правової політики в науці стало проникнення концепції правової політики в теорію права, її перетворення на інструмент наукового пошуку і висновок про те, що не може бути предметом наукового дослідження теорією права будь-що, що не може мати практичного втілення.

Розглядаються сучасні погляди на роботи вчених досліджуваного періоду з правової політики. Стверджується, що відновлення інтересу до концепції правової політики в роботах сучасних українських учених не є випадковим. Зазначається, що такий ренесанс теорії правової політики становить повернення та віднайдення одного з найбільших досягнень української юридичної науки, які свідчать про її деполітизацію та деідеологізацію, а також про повернення нею самостійної цінності та здатності не бути об'єктом ідеологічних впливів, а навпаки, впливати на політику правовими засобами.

Ключові слова: *правова політика, теорія правової політики, соціологічна теорія права, теорія держави і права, історія держави і права.*

Arakelian R. M. Establishment of the doctrine of legal policy in the theory of law at the end of the XIX – early XX century

The article is devoted to the formation of the doctrine of legal policy in the theory of law in the late nineteenth and early twentieth centuries. The origin of the doctrine of the policy of law or legal policy is traced from the sociological concepts of O. Comte. The way of borrowing the theory of sociological policy by the theory of jurisprudence is shown.

The article reveals the views of prominent scholars of the late nineteenth and early twentieth centuries on the theory of legal policy. The development of the idea of legal policy in the works of pre-revolutionary scholars of the Russian Empire, in particular I.L. Ilyin, S.A. Muromtsev, and G.F. Shershenevich, is studied. It is shown that Ukrainian scholars of the time who lived on the territory of the Russian Empire, in particular S.S. Dnistriansky, B.V. Kistyakovsky, F.V. Taranovsky, formulated their own original views on the theory of legal policy, including in the light of statehood and ensuring by the state the interests of the community, the people, and the nation. This was most pronounced in the works of S.S. Dnistriansky, through which the theory of legal policy entered the practice of Ukrainian statehood, in particular through the draft Constitution of the Western Ukrainian People's Republic.

It turns out that the greatest development in the period under consideration, the theory of legal policy was in the works of L.Y. Petrazhitzky. The latter saw legal policy as a practical tool for achieving real change in society through law, while rejecting the idea of the idealism of the concept. It is argued that the highest manifestation of recognition of the importance of the concept of legal policy in science was the penetration of the concept of legal policy into the theory of law, its transformation into a tool of scientific research, and the conclusion that the theory of law cannot be the subject of research practical implementation.

Modern views on the work of scholars of the period under study on legal policy are considered. It is argued that the resurgence of interest in the concept of legal policy in the works of modern Ukrainian scholars is not accidental. It is noted that such a renaissance of the theory of legal policy is the return and discovery of one of the greatest achievements of Ukrainian jurisprudence, which testify to its depoliticization and deideologization, as well as the return of its independent value and ability not to be the object of ideological influences policy by legal means.

Key words: *legal policy, theory of legal policy, sociological theory of law, theory of state and law, history of state and law.*

Вступ. Концепція політики права виникла на межі XIX – XX ст. Саме в цей час правознавці спрямували свої зусилля на обґрунтування необхідності створення особливої науки, яка займалася би питаннями подальшої «правотворчості», іншими словами, зосередилася б на розробленні проблем, пов'язаних із критикою і вдосконаленням чинного права. Вказану науку запропоновано було називати політикою права.

Питання історії становлення концепції правової політики неодноразово ставало предметом дослідження в українській юридичній науці. Серед найбільш помітних праць слід виділити роботи І.В. Гетьман-Павлової, З.П. Гоменюк, О.О. Мережка, С.С. Сливки, Н. Стецюка.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження становлення вчення про правову політику в теорії права та виявлення сучасного бачення процесу такого становлення наприкінці XIX – початку XX століття.

Результати дослідження. Вказівки на політику права як особливу наукову дисципліну є характерною рисою юридичної літератури періоду, що розглядається. Вони зустрічаються в працях С.А. Муромцева та Л.Й. Петражицького, які стояли біля витоків цього явища, а також у багатьох інших правознавців, серед яких можна виділити прихильників різних

наукових напрямів і шкіл. Ідея політики права не стала чимось випадковим і скороминущим в юридичній науці. Навпаки, вона органічно вписувалася в загальну концепцію правознавства, що розвивалася в цей період, відповідала панівним уявленням про його структуру, методології, соціальне призначення. Іншими словами, політику права необхідно розглядати як таку оригінальну наукову концепцію, в якій знайшли своє відображення деякі закономірності становлення і розвитку юридичної науки в цілому.

Дореволюційні концепції щодо політики права залишили значний слід у вітчизняній юридичній науці, зокрема, чимало її положень зберігають значну актуальність і дотепер. Актуальними залишаються проблеми вдосконалення і розвитку правової системи, тобто ті самі питання, що ставилися творцями концепції політики права. Завдяки такій політиці стане можливим дослідити основоположні питання щодо формування права. Тож перед тим, як досліджувати такий інструмент правової політики, як державний примус, доцільно розглянути витоки та сучасне розуміння самого поняття «правова політика».

У деяких аспектах ідея політики права була співзвучна з класичним уявленням про політику, як воно сформувалося ще в Стародавній Греції. І хоча тут не можна говорити про якусь пряму залежність між зазначеними концепціями, спадкоємність у деяких вихідних положеннях все ж спостерігається. Вона стосується, зокрема, трактування політики права як особливої практичної науки (або практичного мистецтва), що займається оцінкою діючого права і виробленням відповідних пропозицій щодо його виправлення.

Як відомо, вже Аристотель розглядав політику як науку практичну, покликану служити тому, щоб готувати і передбачати дії, а не обмежуватися описом фактів. «У всіх мистецтвах і науках, що повністю обіймають собою якусь область, а не обмежується тільки частиною її, є такий відділ, у зміст якого входить розгляд усього того, що найкращим чином відповідає цій галузі як такої. Звідси ясно, що предметом подібного роду науки є і дослідження найкращого виду державного устрою: що це за вид, які повинні бути його властивості, щоб за відсутності будь-яких зовнішніх перешкод він виявився найбільш бажаним; далі, кому який вид найбільш підходить; нарешті, політика повинна вважатися і з третім видом державного устрою, заснованим на відомого роду передумовах» [2, с. 99].

Викладена традиція в розумінні змісту і завдань політичної науки довгий час залишалася панівною. Вона чітко проявилася й у творах Н. Макіавеллі, котрий відродив політичну науку на зламі XV – XVI ст. Трактування політики як практичного мистецтва набуло в нього навіть більш чітку форму. Щоправда, державну користь та інтереси завоювання і збереження політичної влади Н. Макіавеллі ставив вище моральних вимог, унаслідок чого ім'я його стало символом політичної підступності.

Як зазначає К.С. Гаджієв, «аж до другої половини 30-х років минулого століття політика розглядалася як практична дисципліна, покликана визначати цілі й норми політичної діяльності. В її завдання входить осмислення соціальної дійсності та орієнтація політичної діяльності на ті чи інші соціальні та моральні цінності» [4, с. 39].

Таким чином, можна говорити про те, що в концепції політики права проглядаються деякі елементи наслідування з класичними уявленнями про політику як таку. Слід також зазначити, що вихід на передній план прикладної, практичної цінності наукового знання було характерною рисою філософської і соціально-політичної думки Нового часу. Великий політичний діяч і видатний англійський філософ Ф. Бекон прямо заявив, що наука потрібна людям перш за все для вирішення практичних завдань. Цими ж настроями були пронизані й декларації мислителів XVII–XVIII ст. [8, с. 310].

Разом із тим безпосередні витоки і сенс даної концепції необхідно шукати в тій специфічній обстановці, яка склалася в правознавстві наприкінці XIX – початку XX ст. Найбільш характерна риса зазначеного періоду – орієнтація на філософський позитивізм. Як відзначив М.М. Тарасов, «теоретична юриспруденція другої половини XIX – початку XX століття розвивається за домінуючого впливу філософського позитивізму, прагне реалізувати не позитивно-догматичне, а наукове, в сенсі проходження від позитивістського ідеалу науки, ставлення до права» [20, с. 119].

Позитивізм, як відомо, протиставляв себе перш за все спекулятивній метафізичній філософії. На переконання О. Конта, позитивна філософія приходить на зміну теологічній і метафізичній філософії у вигляді доказового, заснованого на спостереженні дійсних фактів, а не умоглядних сутностей знання. Позитивне мислення протиставляється О. Контом метафізичному, як реальне на протигагу химерному, достовірне – на відміну від сумнівного, точне – на протигагу смутному. Як відзначав філософ, «умоглядна логіка досі являла собою мистецтво більш-менш вправно міркувати згідно з невиразними принципами, які, будучи недоступними скільки-небудь задовільному доказуванню, порушували постійно нескінченні суперечки. Відтепер вона визнає за основне правило, що будь-яка пропозиція, котра недоступна точному перетворенню в просте пояснення окремого чи загального факту, не може мати реального та зрозумілого сенсу. Основний поворот, що характеризує такий стан змушнення нашого розуму, по суті, полягає в повсякденній заміні недоступного визначення причин у власному розумінні слова простим дослідженням законів, тобто постійних відносин, що існують та спостерігаються між явищами. Про що б не йшлося, про найменші або найважливіші наслідки, про зіткнення і тяжіння або про розумові й моральні речі – ми можемо дійсно знати лише різні взаємні зв'язки, властиві їхньому прояву, не будучи ніколи в змозі проникнути в таємницю їх утворення» [цит. за 20, с. 119].

Як відомо, О. Конт був насамперед соціологом, і концепція політики права виникла в рамках соціологічного напряму досліджень. Далі зазначена концепція була сприйнята іншими науками та адаптована до їхніх особливостей. Цей соціологічний напрям права був охоче сприйнятий багатьма правознавцями з різних країн Європи, в тому числі й з України, що в ті часи входила до складу Російської Імперії. І хоча українські науковці перебували, як правило, в рамках загальноімперського наукового дискурсу, ними було висловлено ряд оригінальних ідей щодо політики права і її використання для цілей національного і державницького розвитку.

Так, за концепцією Б. Кістяківського, держава виступає як свідомо форма організації суспільства, народу та нації, що створюється і захищається людьми у власних інтересах. Отже, завданням держави є турбота про добробут народу. Така турбота є передумовою збереження держави, що повинна виступати провідником солідарних інтересів людей. Державницька політика має будуватися в інтересах спільного добробуту, котрий є «формулою, в якій стисло зафіксоване завдання і мета держави». Досягти такого добробуту здатна лише правова держава. На думку Б. Кістяківського, «правова держава – найліпша форма державного буття, яку відпрацювало людство, як реальний факт» [10, с. 8]. Із цих позицій Б. Кістяківський стверджував, що право є явищем соціального характеру, що існує в динаміці та має інструментальний характер, тобто повинно слугувати інтересам соціуму. Призначення правової політики держави, за Б. Кістяківським, полягає в сприянні формуванню конкретних правовідносин, що охороняли б інтереси людини й захищали б такі законні права та інтереси від порушень [11, с. 248–258].

Б. Кістяківський розглядав сутність права з огляду на динаміку його розвитку, яка у свою чергу залежить від стану суспільства і конкретизується в певних правових приписах, пов'язаних з виконанням державницьких функцій. Як пише сучасна дослідниця З.П. Гомеюк, для Б. Кістяківського обмежувачем функціонування держави виступали права і свободи особи, а «функціонування правової держави неможливе в суспільстві, всі члени якого перетворилися на опікуваних та сподіваються лише на милосердя» [5, с. 7].

Аналогічний інструментальний підхід простежується в роботах С.А. Муромцева, особливо в його роздумах про те, що становить собою наука права. Мислитель відзначав, що «слід розрізняти остаточну мету, якій слугує наука, і спосіб, яким ця мета досягається. Остаточна мета науки полягає в задоволенні життєвих потреб та служінні життю. Наука виникає для потреб практики, а отже, на них, в кінцевому підсумку, і спрямована. Але найкраще свою місію вона виконує, коли вивчає суспільні явища об'єктивно, з чистої допитливості, не переслідуючи ніяких безпосередніх практичних цілей» [14, с. 513].

Перехід від зацікавленості в пізнанні до об'єктивно-наукового вивчення соціальних явищ відбувся не відразу. Спочатку наука являла собою ніщо інше, як практичне мистецтво, тобто політику. Лише поступово, в процесі історичного розвитку, пізнавальна діяльність починає усвідомлюватися як така, що має самостійну цінність, її зв'язок із практикою стає опосередкованим, і поряд із політикою виникає наука в справжньому сенсі цього слова. З того моменту співвідношення політики і науки стає іншим. Якщо початково наука виникла з політики, мистецтва і політичного мистецтва, то тепер вона почала стояти над ними.

Із цього приводу С.А. Муромцев відзначав, що «остаточна мета науки полягає в служінні різноманітним вимогам життя. Але найкращий шлях, яким ця мета досягається, є шлях чистої допитливості. Завдання науки полягає у визначенні законів, за якими відбуваються явища. Завдання мистецтва полягає в тому, щоб указувати ці цілі практиці й відповідно до наукових висновків комбінувати засоби для досягнення вибраних цілей. Сам вибір цілей відбувається під керівництвом науки» [14, с. 513]. Це загальне положення С.А. Муромцев поширює і на сферу соціальних наук, у тому числі правознавства, адже, на його думку, завдання соціальних наук повинно полягати у вивченні законів, за якими відбуваються явища суспільного життя. Зокрема, «правознавство має вивчати закони розвитку тієї галузі соціальних явищ, яка відома під ім'ям права. Перший крок науки – емпіричний, наглядний, і на цьому етапі визначається, що саме відбувається. Політика в сенсі теорії мистецтва виконує другий крок, визначаючи, що має бути, і до чого слід прагнути» [14, с. 512].

Таким чином, на думку С.А. Муромцева (а також інших авторів), відокремлення політики в самостійну галузь досліджень є, в кінцевому підсумку, виразом закономірного процесу розвитку наукового знання. Хоча наука історично нібито виростає з політики, в повній мірі вона може розкрити свій пізнавальний потенціал і свою практичну цінність, лише будучи відділеною від останньої. Відповідно, у сфері правознавства першочергове завдання бачиться в тому, щоб подолати теоретико-політичний еkleктизм існуючих державно-правових учень, «очистити» загальноправову теорію від різноманітних політичних нашарувань і надати їй тим самим справді науковий характер. До тих пір, як вважали дореволюційні автори, поки в державно-правових дослідженнях політичний зміст не буде відокремлений від теоретичного (тобто справді наукового), а політична точка зору буде змішуватися з теоретичним вивченням права, формування наукової теорії права (а значить, і наукової політики права) буде просто неможливим. Іншими словами, головним, визначальним мотивом має стати бажання сформуванню своєрідне «чисте» від політики вчення про державу і право. Як уявляється, саме цим підходом пояснюється те, чому в цей період концепція політики права залишається слабо розробленою.

С.А. Муромцев, Л.Й. Петражицький, Г. Еллінек та інші відомі автори вважали, що з часів античності державно-правові вчення мали переважно політичний характер, тобто ідеальні уявлення в них переважали над вивченням цих явищ такими, якими вони є в дійсності. В античній літературі, на думку Г. Еллінека, «перше питання, що впливає з наукової потреби в пізнанні держави, зводиться до формулювання того, що таке держава і як вона повинна бути влаштована» [7, с. 87].

Аналогічні погляди висловлював Л.Й. Петражицький. На його переконання, в ученнях Канта, Гегеля, Краузе та інших видатних мислителів переважною точкою зору є «не тільки теоретична, скільки практична, політична, і головний їхній недолік – змішування цих двох різних точок зору» [15, с. 51]. Із цього приводу професор С.П. Рабінович підкреслює, що попри її, здавалося б, суб'єктивний, психологічний характер, ідея політики права Л.Й. Петражицького ґрунтується «на емпіричних засадах доцільності та ефективності» [16, с. 71].

Недивно, що і Л.Й. Петражицький, який стояв біля витоків науки політики права, і Г. Еллінек, який зробив значний внесок в обґрунтування політики як частини науки про державу, власне політичному напрямку приділяли не так багато уваги. Основний акцент вони робили на розвитку загальнотеоретичного вчення про державу і право, вважаючи, що саме в ньому існує явний дефіцит.

Розвиток концепції Л.Й. Петражицького можна побачити в роботах українського академіка С.С. Дністрянського, зокрема у виданій ним вже в еміграції в м. Прага роботі «Загальна наука права і політики» [6]. Вчений виходив з того, що право є первинним по відношенню до політики природним станом існування людини, що виходить із потреб суспільного життя, а виникнення держави є результатом інституціоналізації суспільних зв'язків. Проте сама держава є все ж самостійним явищем і здатна діяти окремо від суспільства як в його інтересах, так і всупереч таким інтересам. Головним завданням держави стає ведення політики саме в інтересах суспільства, а не проти них. Яскравим проявом поглядів С.С. Дністрянського на державу і право став розроблений ним на прохання уряду Є. Петрушевича проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки [18, с. 67–70].

Можна сказати, що політика права, за задумом її творців, є наукою, що сприймає позитивні риси як позитивістської, так і філософсько-правової (природно-правової) теорії і методології. Передбачалося, зокрема, що дана дисципліна візьме на себе політичну, критико-прогресивну функцію природного права, але здійснювати її буде на основі нового, справді наукового (зокрема, психологічного) вчення про право. Спираючись на висновки позитивної теорії права щодо того, що є право і як воно діє, політика права повинна була формулювати науково обгрунтовані уявлення про правові ідеали (цілі права) і пропонувати шляхи і засоби їхнього досягнення. У такому вигляді зазначена дисципліна дозволяла поєднувати природне прагнення до здійснення ідеалів розумного, справедливого, гуманного права з емпірично встановленими фактами, закономірностями, тенденціями, що характеризують право як реально діюче, емпірично дане, тобто позитивне, явище.

Викладені думки дореволюційних авторів багато в чому співзвучні уявленням сучасних правознавців про необхідність свідомого поєднання позитивістських і природно-правових засад, подолання дуалізму між природним і позитивним правом. На думку М.І. Байтіна, «один із нових моментів, які характеризують нормативний підхід до права, полягає в прагненні до повного подолання існуючого раніше відриву від ідей природної школи права, забезпечення єдності природного і позитивного права в теорії та на практиці» [3, с. 62–63]. Аналогічні думки висловлює В.В. Сорокін, розвиваючи концепцію еволюційного перетворення правових систем у перехідний період. У цілому ж тенденція до подолання протистояння позитивізму і природно-правової школи як базових типів праворозуміння є характерною рисою розвитку концепцій у теорії держави і права наприкінці ХХ ст. [1, с. 12].

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі концепція політики права міцно асоціюється перш за все з ім'ям засновника психологічної теорії права і держави Л.Й. Петражицького. Цим підкреслюється особливий внесок останнього в розробку даного наукового напрямку. І дійсно, хоча сама ідея про необхідність виділення політики в особливу галузь досліджень висловлювалася і раніше, саме Л.Й. Петражицький був і, мабуть, залишається одним із найбільш яскравих і самобутніх учених, що концептуально обгрунтували необхідність надати цій ідеї обриси самостійної і надзвичайно важливої науки. Науковий авторитет Л.Й. Петражицького також зіграв не останню роль у справі утвердження зазначеної ідеї в дореволюційному правознавстві та вплинув на післяреволюційних і сучасних авторів.

Разом із тим погляди Л.Й. Петражицького поділяли далеко не всі тогочасні правознавці. У дореволюційній теорії права сформувалися як мінімум дві оригінальні концепції науки політики права. Основний «вододіл» між ними проходить по лінії цінностей. Відповідно до цього В.А. Рудковський пропонує поділ даних концепцій на ціннісно-орієнтовану, або ціннісну, засновником якої, власне, і був Л.Й. Петражицький, та ціннісно-нейтральну, або інструментальну, яку обстоював Г.А. Ландау [17, с. 110].

Зважимо, що сам Петражицький щодо своїх ранніх німецькомовних робіт із політики права зазначав, що його мета полягала «не в розв'язанні спеціальних проблем, а в доказуванні можливості й необхідності створення науки політики права і у виробленні основних посилок і наукового методу для вирішення питань законодавчої політики» [15, с. 245]. Як і деякі інші автори, Л.Й. Петражицький виходив з необхідності послідовного розмежування наук теоретичних і практичних. Змішування теоретичного погляду на право з практичним є,

на думку вченого, недоліком більшості класичних і значного числа сучасних учень про право і державу. Сутність указанного змішання полягає в тому, що право представляється в цих ученнях не таким, яким воно є насправді, а таким, яким, на думку того чи іншого автора або наукового напряму, має бути. Із цих позицій Л.Й. Петражицький критикував представників різних правових шкіл, які визначали право через категорії свободи, рівності та інші ідеальні блага, досягнення яких прагне людство. На думку сучасного українського дослідника О.О. Мережка, ідея Л.Й. Петражицького полягала в необхідності врахування взаємного впливу права і сприйняття права, бачити, яким чином право формує уявлення саме про себе, і як ці уявлення впливають на формування права [13, с. 10]. Дійсно, як відзначав сам Л.Й. Петражицький, те, чи буде право скеровано на досягнення свободи або рівності, миру чи інших ідеальних благ, – проблеми важливі й цікаві, але вирішення (вдалого чи невдалого) цих проблем, що відносяться до практичної науки – політики права, не можна приймати за рішення теоретичної задачі з визначення спільних і відмінних ознак правових явищ незалежно від того, чи відповідають вони тому, чого бажано досягти в області права, або ні, чи представляються окремі норми гідними схвалення, розумними або ж гідними осуду, нерозумними» [15, с. 245].

Г.А. Ландау солідарний з ідеєю Л.Й. Петражицького в тому, що політична точка зору або політичний підхід до права – це специфічний ракурс дослідження, який не слід змішувати з теоретичним вивченням у чистому вигляді. Але для нього спірним залишалося питання, чи утворює політика права самостійну науку в тому сенсі, в якому про неї говорить Л.Й. Петражицький.

На думку Г.А. Ландау, Л.Й. Петражицький правильно вказав на основні елементи змісту політики права, але невірно витлумачив їхнє значення. Тому політики права в тому значенні, яке надавав їй Л.Й. Петражицький, не існує. Насправді, як писав цей дослідник, «є і завжди було вивчення запитів, що стосуються створення права, яке проводиться шляхом теоретичного дослідження, і з'ясування цілей права, суспільства та нашої роботи в ньому. Таке вивчення не стосується якоїсь окремої науки, а є пристосуванням даних уже існуючих наук (теорії та деонтології) до якого-небудь спеціального питання. Політика права – це та ж сама наука, тільки прикладена до запитів, що створюються реальним життям. Вона є прикладною наукою або одною з прикладних наук громадськості». У розумінні Г.А. Ландау політика права так само належить до теоретичної науки права, як технологія відноситься до фізики, терапія – до фізіології, і сама по собі є соціальною технологією, яку дослідник називав «терапією та гігієною громадськості» [12, с. 88].

Інструментальний підхід поділяв О.І. Льїн, для якого політика права – це таке дослідження, яке «має встановити і довести єдину, вищу мету, що здійснюється правом і правовими спілками людей, і слідом за тим підшукати вірні засоби, що ведуть до здійснення цієї мети; вона розгляне кожне правове явище і кожну правову норму з точки зору їхньої практичної придатності й непридатності і дасть вказівку і поради мудрому правителю» [8, с. 154]. Політику права О.І. Льїн виділяє поряд із соціологією, історією, теорією, філософією права і деякими іншими науками. Якщо взяти до уваги, що значну частину своєї наукової творчості І.А. Льїн присвятив саме виявленню та обґрунтуванню єдиної і вищої мети права і держави, то можна сказати, що сам він певною мірою розвивав саме політичну точку зору.

Право, на переконання І.А. Льїна, має об'єктивне значення і об'єктивну цінність. Несправедливість ні за яких умов не може стати правом, і навпаки – право завжди зберігає свою значимість об'єктивно кращого правила поведінки, навіть якщо це правило в дійсності ігнорується. «Цю об'єктивність предметного змісту щодо права можна описати так, що поза людською свідомістю є якась єдина й об'єктивна правота, яку можна пізнати тільки через внутрішній досвід, через справжнє, предметне випробування і розкриття природного права [9, с. 164]. Із цих позицій І.А. Льїн різко критикував представників тих правових шкіл, які пов'язували поняття права з психічними переживаннями суб'єкта, класовими інтересами або іншими суб'єктивними факторами.

У самостійну галузь юридичної науки виділяв політику права Ф.В. Тарановський. Право, вважав він, вивчається і розробляється з трьох точок зору – історичної, догматичної і політичної. Відповідно до цього наукова юриспруденція розпадається на три основні галузі – історію права, юридичну догматику і політику права. Політика права відправляється від критики чинного права, не пов'язана принципом законності й займається проблемою подальшого правотворення. До її відання належить не *delegelata* (про закон виданому, тобто діючому), а *delegeferenda* (закон, який повинен бути виданий, повинен діяти) [19, с. 339].

Політика права, на думку Ф.В. Тарановського, покликана вносити елемент свідомої людської творчості в стихійно-закономірний процес розвитку права. Вона повинна наповнити формальне визначення права, яке формулюється в загальному вченні про право, позитивним змістом. Так, якщо загальною формальною метою права визнається забезпечення загальних й індивідуальних інтересів, то політика права, маючи на увазі завдання подальшої правової творчості, визначає, що повинно вважатися таким, що має загальний інтерес, які індивідуальні інтереси і які запити свободи повинні бути прийняті до уваги за подальшого перетворення чинного права [19, с. 111–112].

Велику роль політиці права відводив Г.Ф. Шершеневич. Він визнавав її як систему заходів, спрямованих на зміну законодавчим шляхом існуючого порядку відповідно до ідеальних уявлень [21, с. 509–510]. На його думку, відсутність загальної політики права для всіх галузей права і наявність лише зародків такої політики для окремих галузей є головним недоліком правової системи і політики держави [21, с. 805].

У контексті даного питання не можна обійти увагою й ім'я видатного німецького правознавця Г. Еллінека, який наполегливо проводив думку про необхідність виділення політики в самостійну галузь державно-правової науки. Хоча Г. Еллінек не оперує терміном «політика права», немає сумнівів в тому, що його розуміння політики як частини науки про державу має до цього явища пряме відношення. Державні науки в широкому сенсі охоплюють, на думку зазначеного автора, і все правознавство, в більш вузькому сенсі включають в себе соціальне вчення про державу і вчення про державне право. Відповідно, всі ті основні положення, які належать до характеристики політики як частини державної науки, поширюються і на її правову частину. Змістом прикладної науки про державу також служать норми [7, с. 50].

Г. Еллінек, як і багато інших науковців, відносить політику до розряду практичних (прикладних) наук, вважаючи, що вона є вченням про досягнення певних державних цілей і, отже, робить аналіз явищ державного життя з певної телеологічної точки зору, що є водночас критичним мірилом під час обговорення явищ і відносин державного життя. Якщо вчення про державу тільки пізнає, то політика, по суті, тільки оцінює. Політика є вченням не про те, що існує, а про те, що має існувати. При цьому вчений зважає на тісні внутрішні зв'язки всіх явищ державного життя, через які абсолютного розмежування між політикою та теоретичною наукою про державу навряд чи можна досягти, відзначаючи, що той, хто трактує цілі будь-якої державної постанови, має попередньо «пізнати його буття і діяльність». Отже, кожне докладне теоретичне дослідження, за загальним правилом, має стосуватися тих питань, що належать власне до теоретичної науки про державу. З іншого боку, тільки зважаючи на політичне можливе, державно-правові дослідження отримують зміст та мету. На думку Г. Еллінека, кінцевим завданням науки права виступає сприяння побудові кращого суспільства майбутнього. Виходячи з цього, він сформував таку максиму: «політично неможливе не може бути предметом серйозного юридичного дослідження» [7, с. 50].

Висновки. Поняття політики права в теорії держави і права формується під впливом соціологічних учень О. Конта наприкінці XIX століття. Значну роль у його розвитку відіграли українські дослідники С.С. Дністрянський, Б.В. Кистяковський. Найбільшого розвитку теорія політики права отримала в роботах Л.Й. Петражицького. У його теорії право розглядалося із прикладних позицій – як інструмент досягнення нового стану суспільства за допомогою правових приписів. Попри забуття теорії політики права в післяреволюційний час, наразі вона набуває нової популярності, в тому числі через дослідження робіт її основоположників.

Список використаних джерел:

1. 80 лет журналу «Государство и право». *Государство и право*. 2007. № 2. С. 12.
2. Арістотель. Політика / пер. з давньогрецької О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.
3. Байтин М.И. Сущность права. (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов : СГАП, 2001. 416 с.
4. Гаджиев К.С. Политическая наука. Москва : Международные отношения, 1996. 400 с.
5. Гоменюк З.П. Концепція правової держави Б. Кістяківського: Філософсько-правові виміри : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2018. 19 с.
6. Дністрянський С.С. Загальна наука права і політики. Прага : Наклад Українського університету у Празі, 1923. Т. 1. 400 с.
7. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург : Юридический центр пресс, 2004. 1050 с.
8. Жоль К.К. Философия и социология права : учебное пособие для ВУЗов. Москва : Юнити-Дана, 2005. 417 с.
9. Ильин И.Л. Общее учение о праве и государстве. Москва : АСТ, 2006. 510 с.
10. Кістяковський Б. В захисту права. Інтелігенція і правосвідомість. *Наше наследие*. 1990. № IV (16). С. 7–9.
11. Кістяковський Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. Москва : М. и С. Сабашниковы, 1916. 708 с.
12. Ландау Г.А. О политике права (к теории прикладных наук). *Вестник права*. 1906. Кн. 1. С. 71–94.
13. Мережко А.А. Психологическая теория международного права (публичного и частного). Одесса : Феникс, 2012. 244 с.
14. Муромцев С.А. Избранные труды по римскому и гражданскому праву. Москва : Юринфор, 2004. 764 с.
15. Петражицкий, Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности : в 2 ч. Москва : Издательство Юрайт, 2019. Часть 1. 237 с.
16. Рабінович С.П. Природно-правові засади юридичного регулювання суспільних відносин в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2010. 440 с.
17. Рудковский В.А. Правовая политика и осуществление права: теоретико-методологический аспект : дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. Волгоград, 2009. 484 с.
18. Стецюк Н. Академік Станіслав Дністрянський і його проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки. *Український часопис конституційного права*. 2016. № 1. С. 67–70.
19. Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. Санкт-Петербург : Университет, 2001. 552 с.
20. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург : Издательство гуманитарного университета (УрГЮА), 2001. 264 с.
21. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва : Издание Братьев Башмаковых, 1912. 814 с. С. 509–510.

